

Уилям Харди Макнийл

СТРЕМЕЖ КЪМ МОГЪЩЕСТВО

*Технологии, въоръжени сили и общество
от 1000 г. до наши дни*

София, 2026

*Опитвам се да разбера, а ако мога – и да оправдая,
отношението на човека към себеподобните си.*

WILLIAM HARDY McNEILL

THE PURSUIT OF POWER

Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000

Licensed by The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, U.S.A.

© 1982 by William H. McNeill. All rights reserved.

Bulgarian edition published by arrangement with Agentia literara LIVIA STOIA.

„Катехон“ е импринт на издателство „Изток-Запад“.

© Издателство „Изток-Запад“, 2026

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Елисавета Соколова, превод, 2026

ISBN 978-619-01-1727-8

УИЛЯМ МАКНИЙЛ

СТРЕМЕЖ КЪМ МОГЪЩЕСТВО

*Технологии, въоръжени сили и общество
от 1000 г. до наши дни*

Превод от английски
Елисавета Соколова

КАТЕХОНИ

...

№32 Майкъл Хъдсън	<i>Съдбата на цивилизацията</i>
№33 Халфорд Макиндръ	<i>Географската ос на историята</i>
№34 Сергей Савелиев	<i>Нищетата на мозъка</i>
№35 Нийл Фъргюсън	<i>Големият упадък</i>
№36 Гунар Кайзер	<i>Култът</i>
№37 Янис Варуфакис	<i>Технофеодализъм</i>
№38 Игор Шнуренко	<i>Да убиеш Левиатан</i>
№39 Джон Мийършаймър	<i>Голямата заблуда</i>
№40 Жак Елюл	<i>Пропагандата</i>
№41 Съст. В. Аверянов	<i>Голямото нулиране</i>
№42 Олдъс Хъксли	<i>Обратно към Прекрасния нов свят</i>
№43 Еманюел Тод	<i>Поражението на Запада</i>
№44 Уолтър Липман	<i>Общественото мнение</i>
№45 Сергей Савелиев	<i>Еволюцията на мозъка
и социалният подбор</i>
№46 Робърт Ф. Кенеди-мл.	<i>Ухан: какво остана покрито</i>
№47 Шеймъс Брунър	<i>Лицата на контролигархията</i>
№48 Питър Турчин	<i>Последни времена</i>
№49 Нейоми Клайн	<i>Двойникът</i>
№50 Иво Христов	<i>Отвъд точката на пречупване</i>
№51 Каръл Куигли	<i>Трагедия и надежда. Том 1</i>
№52 Жак Елюл	<i>Технологията. Залогът на века</i>
№53 Петър Волгин	<i>Европа след края на евроатлантизма</i>
№54 Филип дьо Вилие	<i>Дръпнах нишката на лъжата
и всичко излезе наяве</i>
№55 Джулио Тремонти	<i>Криминогенната държава</i>
№56 Джовани Ариги	<i>Дългият двайсети век</i>
№57 Ерик Фьогелин	<i>Новата политология</i>
№58 Каръл Куигли	<i>Трагедия и надежда. Том 2</i>
№59 Елиезер Юдковски,
Нейт Соарес	<i>Ако някой го развие, всички ще умрем</i>
№60 Джон Пъркинс	<i>Изповедта на един икономически килър</i>
№61 Кирил Фурсов	<i>Нашето време: време на Бош</i>
№62 Уилям Х. Макнийл	<i>Стремеж към могъщество</i>

Съдържание

Предговор	7
1. Оръжията и обществото в древността	11
2. Ерата на китайското господство (1000–1500)	34
Пазар и командване в средновековен Китай	35
Мобилизация на пазара отвъд границите на Китай	61
3. Военната търговия в Европа (1000–1600)	74
Пионерство във военната търговия в Северна Италия	76
Барутната революция и възходът на Атлантическа Европа	90
Пазарът утвърждава контрол	113
4. Напредъкът в европейското военно изкуство (1600–1750).....	128
Географско разпространение	129
Подобряване на контрола върху армиите	135
Стандартизиране и квазистабилзиране на европейските въоръжени сили	149
5. Напрежение поради бюрократизацията на насилието в Европа (1700–1789)	154
Неравновесие, породено от разширяването на границите	157
Предизвикателства, създадени от умишлената реорганизация	168
6. Военното въздействие на френската политическа революция и на британската индустриална революция (1789–1840)	196
Френската формула за облекчаване на демографския натиск	198
Британският вариант	217
Следвоенно заселване, 1815–1840 г.	226

7. Първоначалната индустриализация на войната (1840–1884)	234
Търговски и национални съперничества в процеса на въоръжаване	235
Нова парадигма: пруският начин на водене на война	253
Глобални последици	268
8. Засилено военно-промишлено взаимодействие (1884–1914)	274
Упадък на стратегическата позиция на Великобритания	274
Създаването на военнопромишления комплекс във Великобритания	281
Военноморско въоръжаване и политизиране на икономиката	298
Границите на рационалното проектиране и управление	308
Международни последици	313
9. Световните войни на ХХ век	322
Баланс на силите и демография през Първата и Втората световна война	323
Метаморфоза на управлението през Първата световна война: първа фаза, 1914–1916 г.	332
Метаморфоза на управлението през Първата световна война: Втора фаза, 1916–1918 г.	345
Реакция между войните и завръщане към управлявани икономики по време на Втората световна война	361
10. Надпреварата във въоръжаването и командните икономики след 1945 г.	379
Заклучение	402
Показалец	404

Предговор

„Стремеж към могъщество“ е замислена като продължение на по-ранната ми книга „Чуми и народи“. Тя е израз на желанието за разпознаване на основни ориентири във взаимодействието на човешките популации и микропаразитите, като обръщам специално внимание на относително резките нишови промени, които организмите претърпяват от време на време, когато някаква нова мутация или проникване в нова географска среда им осигурява възможност за бързо избягване на по-старите ограничения на средата. Книгата е подобно изследване на промените в моделите на макропаразитизъм сред човешкия вид; болестотворните микроби са най-важните микропаразити, с които хората трябва да се справят. Нашите единствени значими макропаразити са други хора, специализирани в упражняване на насилие; те са в състояние да си осигурят прехраната, без сами да се грижат за храната и другите необходими за живота им неща. Следователно изследването на макропаразитизма сред човешките популации преминава в изследване на организацията на въоръжените сили, със специално внимание върху промените във видовете екипировка, използвана от войните. Промените във въоръжението наподобяват генетични мутации на микроорганизмите в смисъл, че от време на време могат да отворят нови географски зони за експлоатация или да разрушават по-стари ограничения върху упражняването на сила в самото общество-гостоприемник.

Въпреки това се въздържа от използването на езика на епидемиологията и екологията при описанието на промените в начина, по който въоръжените сили са организирани сред хората, отчасти защото това включва метафорично разширение на строгото значение на термина „макропаразитизъм“, и отчасти защото симбиотичните взаимоотношения между ефективните въоръжени сили и обществото, което ги подкрепя, обикновено надвишават паразитното изчерпване на местните ресурси, необходими за тяхната поддръжка. Микропаразитната симбиоза е важна и в екологията на болестите. Всъщност в „Чуми и народи“ твърдя, че цивилизованите популации, тоест тези, които имат опит с болести, са разполагали с фатално предимство пред изолираните общности, когато някой нов контакт е излагал неопитното население на непознати инфекции. Добре екипираната и организирана въоръжена сила,

влизайки в контакт с общество, което не е толкова добре организирано за война, действа по същия начин, по който действат микробите на общество, преживяло болести. При такава среща по-слабата общност може да понесе тежки загуби на жива сила в бой. По-често тя понася основните си загуби в резултат на икономически и епидемиологични нашествия, които са възможни благодарение на военното превъзходство на по-силната група. Но каквато и да е точната комбинация от фактори, едно общество, което не е в състояние да се защити със сила от чуждестранно насилие, губи своята автономност и може да загуби и колективната си идентичност.

Дълбоката двойственост е присъща на войната и на организираното човешко насилие. От една страна, социалната природа достига своя най-висш израз в актове на героизъм, саможертва и доблест. Връзките на солидарност между воините са здрави и силни. В действителност човешката същност намира най-пълнен израз в това да има враг – когото да мрази, от когото да се страхува и да унищожавя – и сподвижници в борбата, с които да споделя рисковете и триумфите на насилствените действия. Нашите далечни ловуващи предци са се обединявали, за да водят такъв живот, въпреки че техните врагове по-често са били животни, отколкото други хора. Но старите психични нагласи все още остават близо до повърхността на нашето съзнание и подготвят мъжете за война по най-разнообразни начини.

От друга страна, организираното и умишлено унищожаване на живот и имущество е абсолютно неприемливо за съвременното съзнание, особено с оглед на квантовия скок в човешката способност за убиване безлично и от разстояние, който е осъществен след 1945 г. Технологиите на съвременната война наистина изключва почти всички елементи на мускулен героизъм и простата груба свирепост, които някога са намирали израз в ръкопашния бой. За малко повече от век индустриализацията на войната е заличила старите реалности на войнишката служба, без да променя древни, наследени психични способности за колективно упражняване на сила. Това е опасна нестабилност. Как въоръжените сили, оръжейните технологии и човешкото общество като цяло могат да продължат да съществуват е наистина основен въпрос на нашата епоха.

Изследването на стремежа към власт в миналото и анализирането на промените в по-старите баланси между технологиите, въоръжените сили и обществото няма да решат съвременните дилеми. Въпреки това такава изследване може да предостави перспектива и както е присъщо на историческото осъзнаване, да направи както простите решения, така и радикалното отчаяние да изглеждат по-малко убедителни. Да се промъкват пред лицето на неминуема катастрофа беше съдбата на всички минали поколения. Може би ние ще направим същото, а и други след нас. Освен това, тъй като все още трябва да вземаме решения всеки ден, вероятно е полезно да знаем малко повече за това как сме се сблъскали с настоящата ужасна дилема.

„Стремеж към могъщество“ е свидетелство за скромна вяра в полезността на подобно знание, което евентуално може да осигури основа за по-мъдри действия. Дори и това да се окаже невярно, остава бледото интелектуално, но въпреки това истинско удоволствие да знаеш нещо за това как нещата някога са били различни и след това бързо са станали такива, каквито са.

Настоящата книга, чието създаване продължи почти две десетилетия, първоначално беше вдъхновена от рецензент на „Възходът на Запада“, който отбеляза, че необяснимо съм загубил представа за взаимодействието между военните технологии и политическите модели, когато се занимавам с модерните времена, след като съм подчертал тази връзка в по-ранни епохи. Следователно „Стремеж към могъщество“ е закъсняла бележка под линия към „Възходът на Запада“.

През годините за моите размисли относно технологиите, въоръжените сили и обществото се възползвах изключително много от търпението на последователните поколения студенти в Чикагския университет, които ми позволяваха да тествам идеите си в клас и реагираха с тонизираща смесица от интерес, ентузиазъм, скептицизъм и неразбиране. Дълга много и на докторските дисертации, написани в Чикагския университет от Бартън К. Хакер, Уолтър Макдугъл, Стивън Робъртс, Хауърд Розен и Джон Сумида, като всеки от тях ме научи на неща, които иначе не бих знаел, и като прегледах написаното тук, ми помогнаха да избегна грешки. Ръкописът беше прочетен изцяло или частично от колегите ми в Чикаго – Джон Бойер, Пинг-ти Хо, Халил Иналчик и Емет Ларкин. Освен това Майкъл Хауърд и Хартмут Пого фон Страндман от Оксфорд, Пол Кенеди от Източна Англия, Джон Гилмартин от Военновъздушните сили на Съединените щати и Денис Шоуолтър от колежа Колорадо, великодушно ми предоставиха своите експертни познания. Бих желал да изкажа специални благодарности на трима докторанти по китайска история – Хю Скогин и Джеймс Лий от Чикаго и Стивън Саги от Хавай. Всеки от тях прояви интерес към моите изследвания за глава 2 и ми помогна да се ориентирам в тънкостите на китайската историография. Робин Йейтс от Кеймбридж също прояви щедрост и посвети значителна част от своето време за подобряване на тази глава.

Накрая, стимулиращата интелекта среда на Чикагския университет беше разширена и обогатена както от Хавайския университет, който ме покани да обсъдя темата на тази книга, като ме назначи за гостуващ професор в медицинския факултет „Джон А. Бърнс“ през зимата на 1979 г., така и от Оксфордския университет и колежа „Бейлиъл“, които ми оказаха същото гостоприемство по време на моята професура по програмата „Истман“ през 1980/81 г.

С тази подкрепа и стимул книгата вече е достигнала окончателния си вид. Излишно е да казвам, че оставащите недостатъци и несполучливи изрази са

единствено и само мои. Те щяха да бъдат много по-многобройни без вниманието на съпругата ми Елизабет и дъщеря ми Рут, които решително се опитваха тук, както и другаде, да ме накарат да пиша по-добре, като настояваха да казвам това, което наистина имам предвид, и да мисля това, което всъщност казвам.

28 ноември 1981 г.

Оръжията и обществото в древността

Вопределен смисъл индустриализацията на войната е почти толкова стара, колкото и цивилизацията, тъй като въвеждането на бронзовата металургия прави занаятчиите със специални умения незаменими за производството на оръжия и брони. Освен това бронзът бил рядък и скъп материал. Само малцина привилегироваани бойци притежавали пълен арсенал. В резултат на това редом със специалистите по металургия се появяват специалисти по военно оборудване, като едната класа се радва на почти пълен монопол върху продукта на другата поне в началото.

Но фразата „индустриализация на войната“ не е съвсем подходяща за древните цивилизации в речните долини, независимо дали става въпрос за Месопотамия, Египет, Индия или Китай. На първо място, жреците и храмовете се конкурират с воители и командири на армии като потребители на бронз и други занаятчийски изделия; и най-ранните владетели вероятно основават властта си повече на своята религиозна, отколкото на своята военна роля. На второ място, в обществото като цяло по-голямата част от населението остава на полето, трудейки се, за да произвежда храна за собствената си издръжка. Излишъците са малки; а броят на владетелите – независимо дали са жреци, воители или двете – и на занаятчиите остава сравнително скромен. Освен това в рамките на този малък брой индустриалният елемент остава незабележим. Оръжията и броните, веднъж оформени, са с неопределена трайност и дори ако се случва да бъдат притъпени или деформирани в битка, с малко заточване или изковаване е възможно да бъдат възстановени, за да се ползват по предназначение. Следователно оръжейниците са сравнително малко дори в съотношение с воителите.

Тъй като калаените и медните руди обикновено не се срещат на едни и същи места и тъй като калаят е сравнително дефицитен и често трябва да бъде търсен на големи разстояния, древната металургия и капацитетът за водене на война по-често са съществено ограничавани от наличието на подходящи метални блокове или руди, отколкото от наличието на производствени умения. С други думи, търговците и персоналт, ангажиран с транспортиране, са по-важни от занаятчиите. Държавната политика трябва да вземе предвид отношенията с потенциални доставчици на метал, които живеят извън обхвата на прекия административен контрол. Защитата на търговските пътища от съ-

перници и мародери също е важна и понякога трудна. От друга страна, наличието на квалифицирани работници в металургията обикновено е възможно да се приема за даденост едва след установяване на подходяща занаятчийска традиция в общността.

Войните обикновено се водят с налични запаси от оръжия и брони, променяни само от печалби или загуби при пленяване по време на военните действия. Това, от което се нуждае една армия по своя път, е храна и фураж. Следователно наличието на храна е основното ограничение за военните действия и размера на армиите. Понякога и по изключение огнище на епидемия става причина за промяна на военния баланс внезапно и по чудо, както свидетелства библейският разказ за асирийския провал пред Йерусалим през 701 г.пр.Хр.¹

Защитата от болести и други доказателства за божествено недоволство се осъществява от жреците с техните познания за религиозни ритуали и молитви. Владетелите и администраторите носят отговорността да се вземат мерки за увеличаване на местните запаси от храна и фураж за издръжка на пътуваща армия. Винаги най-лесно се разчита на пряко упражняване на сила, т.е. да се ограбват местните производители на храна, като се изземват запасите им от зърно или животни, за да се консумират веднага или в много кратък срок. Такава армия трябва бързо да смаже опозицията и след това да се придвижи напред, защото бързо изчерпва местните запаси, като оставя опустошение в тила си. Селяните, лишени от запасите си, вероятно гладуват и със сигурност имат най-големи трудности при намирането на семена за нивите си през следващата година. Няколко години, дори десетилетия трябва да минат, за да бъдат отстранени опустошенията от такава кампания.

Кариерата на Саргон Акадски, който около 2250 г.пр.Хр. ограбва всички земи на Месопотамия около столицата си Киш, илюстрира възможностите и ограниченията на този вид организиран грабеж. Както се казва в един от неговите надписи:

Саргон, царят на Киш, спечели трийсет и четири кампании; стените, които разруши, достигат чак до брега на морето... Ръката на Енлил (главен сред боговете) не допусна съперник на Саргон, царят. Пет хиляди и четиристотин мъже всеки ден ядат храна, осигурена от него.²

Постоянно следващите го 5400 мъже несъмнено осигуряват на великия завоевател гарантирано превъзходство над всеки местен съперник; което обяснява и неговите трийсет и четири победоносни кампании. Но за да се

¹ 2 Царе 19:20–36.

[Всички бележки под линия, без изрично отбелязаните, са на автора.]

² Г. А. Бартън, ред. и прев., „Царските надписи на Шумер и Акад“ (G. A. Barton, ed. and trans., *Royal Inscriptions of Sumer and Akkad*) (New Haven, 1929), с. 109–111.

поддържа такава сила, са необходими и ежегодни кампании, опустошаващи една след друга плодородни земи, за да се осигурят провизии за войниците. Разходите за населението като цяло очевидно са много големи. Всъщност действията на армиите на Саргон могат да се сравнят с опустошенията на епидемична болест, която убива значителна част от населението, но самото ѝ преминаване дава имунитет, който трае няколко години. Армиите на Саргон правят същото, тъй като намалената производителност на земята в резултат на подобно плячкосване прави непрактично повторното³ преминаване по същия път на армия с подобен размер, преди възстановяване на населението и обработваемата площ.

Но точно както една епидемична болест става ендемична, когато взаимодействието между инфекциозния организъм и приемащото население стане достатъчно масово и близко, така е и във войната. Следователно, ако отклоним вниманието си от времето на Саргон и го насочим към времето на Ахеменидското царство (539–332 г.пр.Хр.), виждаме, че войната става по-малко разрушителна за поданиците на великия цар през този дълъг интервал от време. Когато Ксеркс се решава на известното си нахлуване в Гърция (480–479 г.пр.Хр.) например, той издава заповеди от двореца си в Персеполис, като инструктира своите агенти да събират хранителни запаси от територии под техен контрол и да ги доставят до станции по предвидения маршрут на похода. В резултат на това Ксеркс успява да навлезе в Гърция с армия повече от десет пъти по-голяма от тази на Саргон, без да опустоши териториите, през които преминава. Разбира се, той не може да поддържа такава сила повече от няколко седмици на територия, толкова бедна на местни хранителни запаси, колкото Гърция. И така, когато шепа гръцки градове в крайния Юг отказват да се подчинят, Великият цар трябва да изтегли значителна част от нахлуващите си сили, защото няма начин да изхрани цялата армия на бойното поле през зимата.⁴

Доколкото можем да преценим, преминаването на армията на Ксеркс не прекъсва потока от плащания на данъци и рента в регионите, през които тя преминава. Точно обратното: именно редовният поток от такива приходи, концентрирани в складове по маршрута на армията, имунизира местното население срещу разрушително излагане на грабеж. Взаимната полза от такава

³ По думите на един съвременник: „Срещу Касала [съседен регион] той тръгна и превърна Касала в могили и купчини руини; той унищожи [земята и не остави] достатъчно, за да може птица да кацне на нея.“ Л. У. Кинг, ред. и прев., „Хроники за ранните вавилонски царе“ (*L. W. King, ed. and trans., Chronicles concerning Early Babylonian Kings*) (London, 1907), с. 5–6.

⁴ Херодот, разбира се, е основният източник относно Персийската кампания, но неговите данни за размера на силите на Ксеркс са безнадежно преувеличени. Моето разбиране за логистиката на кампанията на Ксеркс произтича предимно от Г. Б. Грънди, „Великата персийска война“ (*G. B. Grundy, The Great Persian War*) (London, 1901), и Чарлс Хигнет, „Инвазията на Ксеркс в Гърция“ (*Charles Hignett, Xerxes' Invasion of Greece*) (Oxford, 1963).

система от регулирани събирания на данъци в сравнение със системата на хищничество на Саргон е очевидна. Царят и неговата армия си осигуряват по-надеждно снабдяване с храна и могат да се придвижват по-далеч и да стигнат до бойното поле в по-добро състояние, отколкото ако спират да плякосват по пътя. По подобен начин селското население, като предава повече или по-малко фиксирана част от реколтата си на събирачи на данъци и рента, избягва спорадична нищета и риск от глад. Колкото и трудно да е извършването на подобни плащания – като може да се предположи, че състоянието на селяните в древните империи е било близо до минимума, необходим за биологично оцеляване, – превъзходната предвидимост и редовност на данъците и рента правят имперската система на Ксеркс по-предпочитана пред неограниченото плякосване на Саргон, още повече че плякосването е възможно да се случва само на интервали от няколко години, докато данъците и рента се събират ежегодно. Следователно, въпреки че събирането на данъци и рента противопоставя интересите на владетелите и земевладелците на тези на селските производители, и двете страни имат реален интерес да заменят плякосването с такова регулирано събиране.

Развитието на данъчните и арендните системи в други древни империи е по-слабо засвидетелствано в оцелелите документи, отколкото в Близкия изток. Въпреки това е ясно, че подобни имперски, бюрократични системи възникват в Древен Китай, Индия и в по-близко време и в Средиземноморието с възхода на Рим. Индианските цивилизации също, макар и в различно време, развиват сравними административни системи за прехвърляне на селскостопански излишъци в ръцете на агенти на далечен владетел, който използва храната и другите стоки, попаднали под негов контрол, за война или за поклонение, съобразно решенията, взети от него и от неговите близки съветници.

Струва си да се отбележи, че войната невинаги стои на първо място. Владетелите понякога предпочитат да организират сложни религиозни церемонии и грандиозни строителни предприятия, вместо да отделят ресурсите си за поддръжка на армии. В Древен Египет, където географските условия правят задачата за защита на границите сравнително лесна, фараоните от Петата династия мобилизират човешката сила на държавата, за да построят пирамиди – по една на царуване, – чийто забележителен размер свидетелства за огромния брой работници, които са на разположение за изпълнение на задачата. Дори в разкъсаната от война Месопотамия строителството на храмове се конкурира с военните операции като сфера, в която се използват приходите от данъци. А в други епохи и места разпределението на ресурсите между войната и благосъстоянието варира⁵ безкрайно както в древността, така и в по-ново време.

⁵ Умилюстивяването на боговете чрез по-бляскави церемонии и осигуряването на безсмъртие чрез по-масивни гробници се смятат за благосъстояние, както и изграждането на ка-

И все пак изглежда правилно да се каже, че независимо от целите, за които са вложени ресурсите, мащабните обществени действия в древността винаги са постигнати чрез команда. Владетелят или неговият агент и подчинен издава заповед, а другите се подчиняват. Човешките същества вероятно са основно настроени към този начин на публично управление чрез детски опит, тъй като родителите рутинно издават команди и инструкции, на които децата се очаква (и често са принудени) да се подчиняват. Родителите знаят повече и са физически по-силни от децата; древните царе също знаят повече поради несравнимо по-добрия достъп до информация, предавана нагоре и надолу по административната йерархия; и с помощта на професионални войници те са и по-силни от своите поданици. Понякога те са и живи богове, с достъп и до друга форма на власт. Елементът, който създава най-големи затруднения в цялата структура е търговията на дълги разстояния и хората, които я осъществяват. И все пак някои видове внос отдалече са от съществено значение. Например калаят, необходим за производството на бронз, обикновено е било невъзможно да бъде намерен наблизо. Владетелите не са в състояние да принудят населението да копае рудата, да я претопява на блокове и след това да я пренася през морето и сушата до мястото, на което я искат царете и висшите жреци. Други дефицитни продукти също затрудняват прилагането на простите методи за мобилизиране по команда. Управниците и властимащите се налага да се научат да се отнасят с притежателите на такива стоки горе-долу като с равни, замествайки маниерите и методите на командването с тези на дипломатията.

Преходът несъмнено е бавен и труден. В много ранни времена царете организират военни експедиции, за да си осигурят необходимите стоки отдалеч. Ето как например Гилгамеш, цар на Урук (около 3000 г.пр.Хр.), се подготвя за пътуване, за да набави дървен материал от далечни кедрови гори:

„Но Аз ще сложа ръката си върху него
и ще отсека кедъра.
Ще установя вечно име за себе си!
Заповеди, приятелю мой, ще дам на оръжейниците;
оръжия те ще леят в наше присъствие.“
Заповедите те дадох на оръжейниците.
Занаятчиите седнаха и се събраха.
Изляха те големи оръжия.
Изляха брадви по три таланта⁶.
Изляха големи мечове...⁷

нали и диги за разширяване на площта на напояваните земи. Подобни начинания са насочени към увеличаване на реколтата.

⁶ Древна мярка за тежина. – Б.пр.

⁷ А. Хайдел, ред. и превод, Епосът за Гилгамеш и паралели със Стария завет (*A. Heidel, ed. and trans., The Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels*) (Chicago, 1946), табл. III, колона IV, редове 156–167. Епосът за Гилгамеш е известен чрез фрагменти от няколко различ-

Но набезите в търсене на дефицитни стоки са високорисково начинание. Разказът ни информира, че Гилгамеш губи своя приятел и спътник Енкиду след завръщането им от кедровата гора – един вид поетична справедливост за отказа на Енкиду да сключи сделка, както показва следващият пасаж.

И така, Хумбаба [господарят на кедровата гора] се отказа.

Тогава Хумбаба каза на Гилгамеш:

„Пусни ме, Гилгамеш; ти ще бъдеш мой господар,
а аз ще бъда твой слуга. И дърветата,
които съм отгледал по планините си,
ще отсека и ще ти построя къщи.“

Но Енкиду каза на Гилгамеш:

„Не слушай думите, които Хумбаба е казал;
Хумбаба не трябва да остане жив.“⁸

След това двамата герои убиват Хумбаба и се завръщат триумфално в Урук, вероятно носейки със себе си кедровите трупи.

Решението за убийството на Хумбаба отразява силно нестабилна конфигурация на силите. Гилгамеш не може да остане дълго в кедровата гора: само за момент, макар и трудно, става възможно да се възползва от превъзходството на своята сила. Веднага след оттеглянето на експедиционните сили силата на Хумбаба да се противопоставя на желанията на чужденци щяла да бъде възстановена, но с неговото убийство Енкиду и Гилгамеш предотвратяват това. Очевидно е трудно да се осигури достатъчно снабдяване с дървен материал за Урук с такива методи, независимо дали Гилгамеш приема или отказва подчинението, предложено от Хумбаба.

Предлагането на някаква стока в замяна е по-надежден начин за получаване на дефицитни ресурси от региони, твърде отдалечени, за да бъдат включени в обичайната командна структура, т.е. набезите са заменени с търговия. Това, което цивилизованите общества са в състояние да предложат, са продукти на специализирани занаятчийски умения, разработени първоначално за наслада на богове и владетели.

Такива луксозни предмети, разбира се, са рядкост; само малцина имат възможност да ги притежават. Следователно в продължение на много векове търговията се ограничава до размяна на дефицитни стоки между владетели и администратори на цивилизовани земи и местни господари от отдалечени краища. Цивилизованите владетели и чиновници са единствените хора, които имат достъп до луксозни продукти, изработени по поръчка от занаятчийци със специална квалификация. Нещо повече, цивилизованите владетели и чи-

ни версии, всички от много по-късни дати от историческия живот на Гилгамеш. Въпреки това текстовете несъмнено съдържат архаични елементи, отразяващи условията в Шумер близо до началото на цивилизационното развитие.

⁸ Пак там, табл. V, колона iv, редове 20–28.

новници се интересуват само от предлагането на такива стоки на онези далечни властници, които имат възможност да организират необходимия труд за копаене на руда, рязане на дървен материал или изпълнение на каквито и да е други задачи, необходими за подготовката и след това пускането на въпросната стока по пътя ѝ към цивилизованите потребители. Следователно такава търговия възпроизвежда цивилизовани командни структури в заобикалящите общности (понякога в миниатюрен мащаб) по подобен начин, по който ДНК и РНК възпроизвеждат своите сложни молекулярни структури в благоприятна среда.

Пазарните условия на търговия отговарят отчасти на пазарните сили на търсенето и предлагането и отчасти на съображения за власт, престиж и ритуал. Зависимостта от отдалечени доставчици, които не са строго подчинени на имперски заповеди, е ограничение върху управлението на древните империи. Но това се случва рядко, тъй като повечето от стоките, наистина важни за поддържането на армиите и административните бюрокрации – двата стълба на властта на Ксеркс и всеки друг велик цар, – са достъпни в рамките на държавата и е възможно да бъдат ефективно мобилизирани по команда. Най-важната от тези стоки е храната. Всичко останало е засенчено от простия факт, че хората (и транспортните животни) не могат да бъдат активни повече от няколко дни, без да се хранят.

Контрастът между търговските отношения с външни лица и администрацията в рамките на държавата не е толкова голям, колкото горните съображения биха могли да подсказат. Местните владетели и други администратори, които служат на краля като негови агенти на местно равнище, трябва да бъдат възнаградени за услугите си чрез подходяща комбинация от привилегии, похвали и наказания. Мобилизацията по команда дава резултат само когато хората се подчиняват; и подчинението често също трябва да се купува на цена, различна единствено по размер от цената, плащана на по-отдалечени и напълно независими местни владетели.

Ранните цивилизации са възможни благодарение на предоставянето на храна от нейните производители на владетели и други управляващи, които заедно с военни и занаятчии се издържат с така осигурената храна. Понякога работната сила на мнозинството, произвеждащо храна, е използвана и за някакъв вид обществени работи: изкопаване на канали, укрепване на градове или издигане на храмове. Това основно прехвърляне на ресурси от мнозинството към определено малцинство е допълнено от разпространение на луксозни стоки сред членовете на управляващите елити – отчасти дарения от великите на последователите и подчинените, отчасти данък от подчинените на властимащите. Търговията през политическите граници е всъщност вариация в рамките на този по-голям модел на обмен между властимащите. Тя се различава от подобни видове обмен по това, че се прекъсва по-лесно и е по-слабо повлияна от модели на уважение и снизхождение от

видовете, които преобладават сред управляващите елити на цивилизованите държави.⁹

Друга характеристика на древните империи, която заслужава внимание, е именно фактът, че има оптимален размер за такива политически образувания. Гладкото функциониране на администрацията за събиране на данъци изисква кралят да пребивава поне през част от годината в столицата. Информацията, необходима за определяне на награди и наказания на ключови служители на короната, може най-добре да бъде концентрирана на едно място. Такива въпроси се налага да се решават своевременно, в противен случай административната машина бързо се изчерпва и престава да е способна да съсредоточава ресурси с максимален капацитет. Също толкова важно е да се поддържа телохранител около личността на владетеля, който да всява страхопочитание или да побеждава всеки вероятен съперник, който би могъл да замисли бунт. Това също се постига най-добре, като владетелят прекарва по-голямата част от времето си на някое централно място, където естествените транспортни пътища, особено водните пътища, осигуряват възможност за ежегодно събиране на необходимите запаси от храна от околната провинция.

Но ако наличието на столица и пребиваването на владетеля през част или през цялата година в столицата също са от съществено значение, тогава автоматично се налага ограничение върху разширяването на имперските граници. За да упражнява ефективно суверенната си власт, владетелят е нужно да разполага с възможност да използва превъзхождаща сила, ако бъде насилствено предизвикан от вътрешен бунт или от външна атака. Но ако владетелят и неговият телохранител трябва да пребивават поне през част от годината в столицата, тогава поход на разстояние по-дълго от около 90 дни от столицата става рискован.

Когато нахлува в Гърция, Ксеркс преминава далеч отвъд разстоянието от 90 дни път от столицата си в Иран.¹⁰ В резултат на това срокът на неговата кам-

⁹ В Далечния изток обаче през I в. пр. Хр. Китайската империя установява модел на „търговия с данъци“ със съседните владетели. Ритуалното уважение е централно в тези отношения; всъщност китайските власти плащат скъпо с материални стоки за церемониалното признание на своето превъзходство. В друг смисъл обаче Хунну и другите гранични народи, подчинявайки се с уважение на китайските дворцови ритуали, се отварят за китаизация, плащайки по този начин висока, макар и нематериална, цена. Вж. интересния анализ на тези отношения в „Търговия и експанзия в Китай при династията Хан: изследване на структурата на китайско-варварските икономически отношения“ от Ю Иншъ (*Yü Ying-shih, Trade and Expansion in Han China: A Study in the Structure of Sino-Barbarian Economic Relations*) (Berkeley and Los Angeles, 1967).

¹⁰ Убедително доказателство за времето на похода на Ксеркс е невъзможно, но вж. внимателното обсъждане на това, което век или повече научни изследвания са успели да предположат в Хигнет, „Нашествието на Ксеркс в Гърция“ (*Hignett, Xerxes' Invasion of Greece*), приложение 14, „Хронологията на нашествието“ (*The Chronology of the Invasion*), с. 448–457. Херодот ни казва, че на армията на Ксеркс са били необходими три месеца, за да стигне от Хелеспонт до Атина (8.51.1).